

UIT NOODZAAK HET NOODZAKELIJKE VRIJ KIEZEN¹ EEN HUMANISTISCH PAMFLET

Wim A. Christiaens

De vraag die de editor van dit nummer ons voorlegt is: wat kan een tijdschrift als *De uil van Minerva* vandaag, in ons huidig tijdsbestel, nog betekenen? Dat vereist wat uitleg over het tijdsbestel; verder nodigt het ook uit om op tafel te slaan.

Het probleem.

We maakten een begin met Europa door het stellen van een *telos*. ‘Clovis’ beslissing om zich te laten dopen, een aantal belangrijke concilies ... – dit alles tegen de achtergrond van de recente val van het Romeinse Rijk – constitueerden een aanvang. Alleen hadden we maar een vaag idee van waar we aan begonnen: de orde die we in voege brachten creëerde ook chaos. Het christelijke *telos* liet een horizon zien, een verte waarin we konden kijken (toen nog verticaal, in de wolken, de hemel): dit gaf ons orde omdat het toeliet gewicht te geven aan alle aspecten van het bestaan naargelang ze konden worden gerangschikt volgens hun nabijheid tot het perspectiefpunt; het bracht ook chaos, in de eerste plaats, omdat de weg ernaar toe nog nooit was gegaan door deze mensen, in deze streken, deze omstandigheden (het christendom vindt zijn oorsprong in een ander deel van de wereld); in de tweede plaats, omdat het christendom in een Romeinse configuratie bestond waarmee het, in het slechtste geval, inhoudelijk incompatibel was. Het christendom in de aanvang heeft meer het karakter van een kracht, een intensiteit dan de scherpte van een concept of het gewicht van dogma. (De onfeilbaarheid van de paus kwam in voege in 1870, als ik mij niet vergis.) Maar het was de enig mogelijke optie in de gegeven omstandigheden indien we enige orde wilden, en dankzij het assumeren van die noodzaak – het kiezen van het onvermijdelijke – toonden zich ook vele ongekende mogelijkheden, de grondslag voor wat toen nog ondenkbaar was (de Middeleeuwen, Renaissance, moderniteit, postmoderniteit ...).

We stelden een *telos*? We kunnen net zo goed zeggen dat het ons overkwam. Putten we niet uit twee bronnen die ons gedurende het hele Europese avontuur zijn blijven begeleiden: Athene dat staat voor de rede (*Vernunft*, *raison*), voor de praktijk van de *polis* door de ontmoeting tussen gelijken, medeburgers; en Jeruzalem dat staat voor liefde (*agape*), de ontmoeting met een mens Jezus als voorafgaande aan het normatief ‘geweld’ van God en godsdienst? Neem nu *laïcité*, zo beslissend voor wat er vandaag gebeurt. De wortels daarvan

liggen enerzijds in de volksvergadering die plaatsvond met de rug naar de Akropolis, anderzijds in Jezus' laconieke aansporing aan Caesar te geven wat van Caesar is en aan God wat van God is. Vanuit beide bronnen en op heel verschillende, in zekere zin zelfs incompatibele, en mits wat creativiteit, min of meer complementaire manieren, wordt ons 'de mens' aangereikt: het *telos* van Europa is derhalve een rijk en subtiel *humanisme*. Doorheen metamorfoses die de Europese traditie heeft ondergaan, blijft de intrinsieke spanning tussen Athene en Jeruzalem een inhoudelijke invariante waar we nog steeds van op aan kunnen.

Het is niet zozeer over die inhoud dat ik het wil hebben. – Eigenlijk is daar geen discussie over. In elke Europese stad staat een christelijk gebouw (meestal een kerk) en een Grieks-Romeinse tempel (de aula van een universiteit, het gerechtsgebouw ...), dat zegt genoeg.

Waar de hedendaagse Europese inboorling (of autochtoon) mee worstelt is hoe om te gaan met noodzaak, op alle vlakken: materieel, cultureel. Net zoals in de aanvang, net zoals bij elke grote metamorfose van de Europese cultuur, is er eigenlijk maar één optie, en moeten we die optie, overtuigd en in volle vrijheid, *kiezen*. Uit noodzaak het noodzakelijke vrij kiezen, dat is het mysterie dat we beter willen begripen.

Traditie.

Het *telos* humanisme is idee, waarde, attitude. Cultuur dus. Hoe verhoudt zich dit tot de noodzaak?

Eigenlijk zijn er hier twee vragen. (i) Wat is het *belang* van ideeën, waarden en attitudes? (ii) En waarom net dit idee en niet een ander?

(i) "Erst das Fressen dann die Moral!" Een dooddoener; vooral dan van het denken. Onwillekeurig denkt men binnen het marxistische schema van superstructuur en infrastructuur: "de predominantie van het economische in een totaliteit waarin het economische, het politieke en het culturele als sterk interdependente krachten worden opgevat".² Inderdaad, niks dringt zich zo op, niks is zo invariant als belang. Een groep bestaat dankzij de stofwisseling met de natuur en de distributie van de zo geproduceerde goederen, maar van stamverband tot natiestaat ontsluit de ervaring zich enkel als mogelijke productiewijze en markt, gegeven een *telos* dat haar in een zingevend perspectief plaatst. Want overleven is een groepsgebeuren (in je eentje heb je er zelfs de wil niet voor, los van het feit of je het zou kunnen); een groep bestaat enkel dankzij gedeelde ideeën en waarden; ideeën en waarden overstijgen het materiële. Het normatieve is tegelijk geconditioneerd en mogelijkheidsvoorwaarde voor haar eigen conditionering; meer nog: ze is een noodzakelijke conditie voor eender welke machtsverhouding in het krachtveld dat een samenleving in de grond toch is. Anders gezegd, gedeelde ideeën en waarden functioneren niet enkel als

Überbau van de infrastructuur (een sluier voor 'uitbuitingsrelaties'), maar ook als een minimale noodzakelijke structuur die eender welk maatschappelijk handelen mogelijk maakt (of het nu conformisme is of rebellie).³

De noodzakelijke ideeën en waarden zijn er om te kunnen omgaan met de noodzaak, de belangen. Maar ze zijn tegelijkertijd contingent, slechts *een* perspectief.

We kunnen de notie perspectief in deze context als volgt verduidelijken. Er bestaan twee mogelijke interpretaties van chaos: als het ontbreken van structuur of als een overdaad aan structuur. De tweede is misschien de minst voor de hand liggende interpretatie, filosofisch is ze de interessantste. Een overdaad aan structuur met een chaotisch effect zou je kunnen vergelijken met de verkeerstekens in sommige straten of op bepaalde kruispunten in België. Een verkeersteken legt een structuur op aan wat anders een gevaarlijk kluwen van gedragingen zou zijn. Maar als er teveel staan, als er, opnieuw en opnieuw, op enkele meters afstand, vier of vijf borden boven elkaar staan, dan moeten automobilisten stapvoets rijden ofwel de verkeerstekens negeren, zo niet dan gebeuren er ongelukken. "*Trop is teveel*," zoals een Belgisch politicus ooit zei. Men moet durven rangschikken, selecteren en gaan voor een bepaalde keuze. De doop van Clovis staat symbool voor een keuze: liever dit geheel van ideeën en waarden dan bepaalde Keltische, Germaanse culturele krachten bijvoorbeeld. Het is een alternatief, één perspectief naast andere; maar juist daardoor creëert het orde.

Want is de keuze eenmaal gemaakt, dan worden we overvallen door het onvermijdelijke ervan. De situatie waarin we zijn is nu omringd door een horizon van idealen, die, alhoewel ze nevelig en ongrijpbaar zijn, door het feit dat ze zich aan de gezichtseinder bevinden, een veld van wegen laten zien die naar hen toe leiden vanuit het punt waarop we ons bevinden. Het evenwicht tussen orde en creativiteit binnen een cultuur is een functie van wat we de 'historische circulariteit' tussen *telos* en *perspectief* kunnen noemen: (1) het ideaal of verre toekomstbeeld biedt de kracht en intensiteit om een *aanvang* te maken de dichte chaos van sensaties – het woud van verkeerstekens – te transformeren in een ruimte die collectief en individueel handelen mogelijk maakt; (2) gegeven het begin, is de *specifieke* materiële geschiedenis van een cultuur, een volk, een natie, een stam het verkennen van het spanningsveld tussen *telos* en *perspectief*: naargelang het duidelijker wordt waar we naartoe gaan (*telos*), wordt het ook duidelijker waar we zijn (*perspectief*); omgekeerd: door het affirmeren van wat we zijn, nu, *in medias res* (*perspectief*), krijgen we beter zicht op waar we naartoe gaan (*telos*). In ons geval, waren Athene en Jeruzalem buiten-Europese inspiraties die functioneerden als een *perspectief/telos*, waardoor we een materieel veld van handelen tot stand hebben kunnen brengen – het socio-historisch veld van Middeleeuwen, Renaissance, moderne tijd ... –, terwijl het *perspectief/telos* gaandeweg ook getransformeerd werd door de specifieke gebeurtenissen in dat veld.

Dit is het punt waarop het woord traditie mag vallen. Athene en Jeruzalem zijn initieel wazige gestalten, zowel aan de horizon van het verleden als aan de horizon van de toekomst. Daardoor zijn ze ook kneedbaar. Om maar iets te noemen: terwijl de Grieken gedurende lange tijd symbool stonden voor orde en maat (denk maar aan Goethe), kregen ze met Nietzsche en vooral Heidegger vooral de connotatie chaos. De teksten van het evangelie herbergen zo mogelijk een nog grotere schat aan disparate interpretaties. Traditie staat voor een zekere traagheid, weerstand zelfs, in het tot stand komen van een dergelijke creatieve metamorfose; het staat net zo goed voor de garantie dat een dergelijk metamorfose, wanneer ze nodig is, zich daadwerkelijk kan voltrekken. Traditie is het geheel van reeds voltrokken en nog mogelijke noodzakelijke metamorfoses van het *perspectieftelos* dat de bestaansvoorwaarde is van een groep. Als zodanig is het ten allen tijde een synthese van specifieke structuur en creativiteit, orde en chaos, een 'levend kristal'.⁴ Hierbij moet ik onwillekeurig denken aan de oorspronkelijke, met felle en diverse kleuren beschilderde Griekse tempel, een combinatie van oogverblindende beweeglijkheid en strenge, rustgevende symmetrie.

(ii) Maar er zijn zoveel tradities; er zijn er zoveel mogelijk. Het is de keuze voor een *bepaalde* constellatie van idealisme en belangen die zich blijft opdringen als een mysterie. Niet in het minst omdat dergelijke *grand récits* meer willen zijn dan een onvermijdelijke grondtoon van de alledaagse ervaring; ze eisen de onverbiddelijke vanzelfsprekendheid op van het grote gelijk.⁵

Als we willen weten *waarom* men traditie heeft, moeten we weten *hoe* een traditie begint.

Nogmaals, Europa: hoe kwam het tot stand? In welke omstandigheden en op welke manier werd er gekozen voor de verstregeling van Christendom en klassieke cultuur als grondslag en kader voor het maatschappelijke handelen, het samen zijn? Na de val van het Romeinse Rijk, een periode van chaos gedurende dewelke men niet echt in de gelegenheid was boven of buiten de situatie te gaan staan, af te wegen, te relativieren. Er moest een keuze worden gemaakt die elk toekomstig handelen structureel ging bepalen, *in* het moment van een actie zelf, *omwille* van de overleving. Voor wie dit wat hipper wil: oorspronkelijk 'geworpen' in het naakte "Da"⁶ – de "chaotiserende chaos"⁷ – onttrokken we ons ogenblikkelijk aan dat *Da*, om onszelf in de geruststellende alledaagsheid van gedeelde ideeën, waarden en attitudes – het 'men zegt dit', 'men doet dat' ... (*das Man*) – terug te vinden. We voltrokken met het 'ons onttrekken'⁸ twee handelingen: (a) we maakten het eigen perspectief doelbewust tot een *hyperbool* (Derrida suggereert, in zijn artikel over Foucault, deze term om wereldbeschouwelijke machtspreuken te interpreteren)⁹, (b) we maakten doelbewust de contingentie van die hyperbool tot *blinde vlek*.

Het fundament van onze cultuur is een gesluisde overdrijving? De blinde

vlek die alles constitueert is een hyperbool? Dat kunnen we toch niet goedpraten, dat vraagt om doorprikt te worden! Zoals *The Life of Brian* deed met de begindagen van het christendom bijvoorbeeld: de contingentie, de complexiteit, het kluwen van politieke en psychologische mechanismen eens goed in de verf zetten.

Maar wat men ziet in een kunstwerk hangt een beetje af van de situatie waarin de kijker zich bevindt. Mijn ouders zagen *The Life of Brian* film gedurende de West-Europese *Glorieuses Trentes*, jaren van onbezorgdheid en mogelijkheden; ik bekijk hem vandaag vanuit de toenemende microsociale *précarité* van de Europese middenklasse en macrosociale marginalisering van de Europese economie en politiek. Wat zij zagen waren redenen om het christendom, en traditie in het algemeen, te verwerpen; wat ik zie is een rechtvaardiging van traditie: een beter begrip voor wat ze is, waarom ze er is, hoe ze functioneert. Plaats het *grand récit* dan toch in zijn context: de aanvang; kijk naar de motivatie: de nood om te overleven; hou rekening met de voorhanden zijnde middelen in de aanvang en gedreven door nood: chaos! We maken een aanvang door de dichte chaos van sensaties om te toveren in haar tegendeel. Maar hoe creëer je orde wanneer er enkel chaos is? Door gebruik te maken van het feit dat chaos niet gewoon de afwezigheid is van orde, maar een kolkende wellust van zowel vernietiging als ... creativiteit. Aan de chaos ontsnap je alleen op een chaotische manier. Het zich onttrekken aan de chaos is onvermijdelijk irrationeel want het creëert iets wat volstrekt onwaarschijnlijk is gegeven de context; het *creëren* behoort nog volledig tot de context – chaos – maar *de creatie* ontsnapt eraan. Kortom, *traditie, dat is durven springen*: 'Er is geen puur democratische verdediging van de democratie, geen puur rationele fundering van de rationaliteit? Dan maar een irrationele!'¹⁰

Dialectiek versus anti-dialectiek

(a) *De dialectiek*. Traditie is sedimentatie, gestolde lava: de structuren en instellingen, normen en waarden van de *polis*. De *polis* kunnen we zien als een iglo: een beschutting *tegen* de storm gemaakt uit het materiaal *van* de storm. (Je zou bijna durven zeggen: een *polis* is een 'plooi' van de chaos op zichzelf.¹¹) Allesbehalve gemakkelijk, en, zoals gezegd, vooral in het begin hyperbolisch: dit is de Waarheid, punt. Maar traditie is enkel hard consistent aan de buitenkant, ten einde zich af te schermen van de chaos; aan de binnenkant organiseert ze haar eigen stormen, wordt de lava weer vloeibaar (de traditie 'Europa' bijvoorbeeld is één en al evoluties, metamorfoses: cfr. Middeleeuwen, Renaissance ...). Elke generatie heeft haar opstandelingen. Meestal zoals in het liedje van Brel, *Les bourgeois*: de jongeren lachen, steken hun broek af naar de notabelen (professor, dokter, meester en meneer) die in *L'hôtel des Trois Faisans*, na hun copieuze maaltijd, cognac drinken, sigaren roken, "le coeur au repos, les yeux

bien sur terre"; om er dan later zelf te belanden en op hun beurt hun beklag te doen bij de politie over die studenten, artiesten en bohemiens met hun *étoile inaccessible*. De toegelaten beweeglijkheid binnen de polis respecteert de gedeelde normativiteit die het geheel schraagt; conservatisme en rebellie binnen de traditie, gegeven de traditie, omwille van de traditie. In een woord: dialectiek. (b) *De anti-dialectiek*. Maar hoe consistent ze ook is, de polis balanceert op de rand van de kolkende wellust aan vernietiging en creativiteit. Er is geen ontsnappen aan de chaos. Dit mysterie – *dat de materie van orde wanorde is* (dat de iglo gemaakt is uit het materiaal van de storm) – is de blinde vlek die gepaard gaat met de hyperbolische overmoed. Voor wie deze blinde vlek eenmaal ontdekt, lijkt de traditie, die zich graag de consistentie van diamant zou aanmeten, zo broos als koolstof; lijken de idealismen van 'professor', 'dokter', 'meester' ... , niets meer dan maskers van de chaos – *das Man*, het ontkennen van de oorspronkelijke contingentie. En voor je het weet zie je in de eigen traditie alleen nog een hinderpaal, onderdrukking, terreur; en zie je in de *puurheid* van de chaos eerst en vooral vrijheid, creativiteit, ja, zelfs het *Jenseits* van alle terreur.

In de late twintigste eeuw denken gaandeweg alle grote filosofen geheel en al vanuit deze vaststelling. Het zich manifesteren van het mysterie van de cultuur wordt plots het alfa en het omega, elk affirmeren van de polis daarentegen 'cryptofascisme'. De voorlopers zijn Nietzsche en Kierkegaard. Via Heidegger, die behoorlijk rechts is (om niet te zeggen extreem) krijgen we vervolgens een linkse Nietzsche-Heidegger (Deleuze) en een linkse Heidegger-Kierkegaard (Derrida), beide expressies van het maoïstisch anarchisme – mei '68 – dat ons ten slotte vandaag ook enkele meesterdenkers van een postmodern communisme in de maag splitst (Badiou, Zizek). (Er wordt met vele concepten gegoocheld – *phusis, Anwesen, différence, dissémination...*¹² – om uitdrukking te geven aan de anti-dialectiek. We houden het in deze tekst bij het concept *gebeurtenis*: zowel de anarchistische, communistische als linguïstische gebeurtenisfilosofen gebruiken het.) *Waar traditie begint met consistentie en via haar dialectiek consistentie in het vizier houdt, begint de gebeurtenis met inconsistentie en verheugt ze zich in de chaos die eruit volgt*. De grote namen van het denken zijn enkel nog geïnteresseerd in maatschappelijk handelen dat begint met 'het onberekenbare', 'het chaotische': 'het tevoorschijn treden van een voorheen ongekende mogelijkheid' die tegelijkertijd 'een radicale breuk met het bestaande', een decompressie van de diamant, een *ligne de fuite* uit *das Man* is.¹³

(c) *De dialectiek van dialectiek en anti-dialectiek*. De gebeurtenis is eerst en vooral een twintigste eeuwse 'Europese burgeroorlog' (zoals sommige historici het graag noemen):¹⁴ de Eerste Wereldoorlog, de Russische Revolutie, de Spaanse burgeroorlog, de Tweede Wereldoorlog, mei '68, en op dit moment de strijd tussen jong en oud, autochtoon en allochtoon, natiestaat en EU ...

Vanaf '68 manifesteert de Europese burgeroorlog zich bij de gebeurtenisfilosofen als het *Hamlet/Medea-complex*.¹⁵ (a) Er wordt bij de Franse postmodernen veelvuldig verwezen naar Hamlets time is out of joint. Daarmee rechtvaardigen ze de *madness* van hun schriftuur. Een begrijpelijk afgrijzen over Auschwitz leidde tot een apocalyptische visie op de eigen geschiedenis. (De Europese natiestaten en hun verlichtingsideaal? Dat zijn toch gewoon de machetes van Leopold II. Het Christendom en haar *agape*? Het bloed stond tot aan de heupen van de kruisvaarders, man! Enz.) Wat op zijn beurt leidde tot een toestand van half gespeelde, half echte waanzin en de behoefte zich te onttrekken aan de traditie (*Destruction, déconstruction, déterritorialisation* ...). (b) Maar het einde van het humanisme, van de rationaliteit, van alle grote verhalen en ja, zelfs de geschiedenis als zodanig (post-dit, post-dat ...), dat geldt enkel voor Europa; in de rest van de wereld is de strijd om de macht door middel van ongecomplexeerde religieuze en nationalistische grote verhalen nog volop aan de gang; met alle gevolgen vandienvoor de nakomelingen van de mei '68-ers. Zizek ziet Medea's offer van haar eigen kinderen als een metafoor voor de enige authentieke manier waarop de Westerse intellectueel vandaag de dag nog een ultieme subversieve act kan stellen tegenover het Westerse imperialisme: “an abyssal excessive gesture that can no longer be grounded in ‘common human considerations’”.¹⁶ In feite kan men dit vrij letterlijk nemen voor wat er gaande is in West-Europa sinds het ‘subversieve’ '68. (In zijn meest recente publicatie *Living in End Times*, identificeert Zizek op een correcte manier wat het probleem is: “the problem of the *commons* in all its dimensions”;¹⁷ maar blijft hij hardnekkig steken in het Medeïsch gebaar: “mieux vaut un désastre qu'un désêtre”).¹⁸

De gebeurtenisfilosofie is op dit moment niets dan krampachtige originaliteit op de catwalk van het denken. Anders gezegd, traditie versus de gebeurtenis (dialectiek versus anti-dialectiek) is een valse tegenstelling. Men kan aantonen dat de gebeurtenis geen radicale breuk is met de traditie, maar haar ultieme mogelijkheid.

Zoals we hebben gezien maakt traditie een *polis* uit een zootje ongeregeld (haar *perspectief* en *telos* – begin en einde zo men wil – veronderstellen elkaar en bestaan in een rationele en stabiele constellatie – de *polis* – gedurende een rationele geschiedenis – de dialectiek – dankzij een initiële irrationele sprong weg van het irrationele). Vereiste is dat ze in de aanvang zichzelf tot een groot verhaal maakt. Als het zijn, het 'bestaande' chaos is, dan is zich onttrekken aan de chaos door middel van een traditie, een groot verhaal, een breuk met het bestaande. Welnu, kunnen we dan niet gewoon zeggen dat de aanvang van de traditie een gebeurtenis was zoals de gebeurtenisfilosofen haar zo graag definiëren: “het onberekenbare”, “het tevoorschijn treden van een voorheen ongekende mogelijkheid”, “een radicale breuk met het bestaande”?¹⁹

Dit werpt meteen ook een ander licht op de Europese burgeroorlog: de chaos van de 20ste eeuw is niet zozeer een breuk met de traditie (om toegang te

krijgen tot het post-humane, het post-rationele, de post-geschiedenis, het *Jenseits* van alle terreur) maar eerder haar ultieme geste teneinde terug in de plooi te geraken (en terug toegang te krijgen tot humanisme, patriottisme, dialectiek, plicht). De keerzijde van de hyperbool in de aanvang is een blinde vlek: het ontkennen van de waanzin, van de chaotische creativiteit die nodig is om contingentie om te toveren in een sokkel. Doorheen de chaos van de 20ste eeuw confronteert de traditie zich met haar blinde vlek, met de oorsprong, het chaotische begin.²⁰

We kunnen al vooruit lopen op onze conclusie: ofwel vinden we onszelf terug uit op basis van wat we altijd al geweest zijn, ofwel verdwijnt het *perspectieftelos* Europa. Medea kan haar kinderen maar één keer opofferen. Aangezien er geen vacuüm is voor traditie, creëren we in het tweede geval de gelegenheid voor een andere cultuur om de plaats in te nemen van ons humanisme.

Globalisering en de polis.

Zoals gezegd, definiëren twee culturele inspiraties het specifieke *perspectieftelos* Europa. (a) Athene leert ons: het laïcisme, de rede, het politieke domein en de middenklasse ontstaan samen, zijn aspecten van hetzelfde sociaal contract. De *polis* ontstaat door het scheiden van het publieke en private, staat en kerk. Het doelgericht reilen en zeilen van de *polis* – politiek, republicanisme, *l'esprit des lois* – komt tot stand door middel van de rede, debat, redevoering, en wordt gedragen door een specifieke klasse – *hoi mesoi*, de middenklasse, *das Man* (*mesos* betekent midden).²¹ (b) Het christendom ontstaat en gedijt in de privésfeer, niet zozeer tegen de wet, als *na* de wet. Staatsgodsdienst kon het enkel worden door zich het Romeinse maatschappelijke apparaat toe te eigenen. Vanaf het moment dat de *polis* volwassen genoeg was en haar zelfbeschikkingsrecht had teruggevonden, was de kerk verlost van de taak om ook nog eens wet te zijn – terug naar de intimiteit van mysteriewijsheid, in het ritueel, in het dagdagelijkse leven. (Dus we zullen er verder over zwijgen.)

De polis heeft tijd nodig gehad om tot zelfbewustzijn te komen. Het resultaat was de natiestaat. Ze kwam tot stand door metamorfoses van de aanvang (Clovis etc.: zie boven). Wat blijft er over na haast een eeuw Europese burgeroorlog? Niemand krijgt echt zicht op het kluwen aan processen die we ondergaan, maar een aantal bedenkingen dringen zich toch op.

In de geografische lokaliteit Europa vinden we vandaag de dag, qua politieke structuren, enerzijds, de EU; anderzijds, de oude overblijfselen van de natiestaten, Frankrijk, Duitsland, Engeland, Nederland ... Het politieke spectrum op nationaal niveau kan worden ingedeeld in rechts en links: rechts wil regulering van de cultuur (nationale identiteit) en deregulering van de economie; links daarentegen wil geen staatsinmenging op het gebied van moraal en cultuur,

wel een publieke sector die weegt op het economische reilen en zeilen. De twee vormen van *laisser faire* komen samen op het niveau van de EU – het ‘zielloos Europa’, zoals een rechts populist het ooit noemde.

De EU komt tot stand door de samenwerking tussen twee elites: de materiële elite en de culturele elite. Ze behartigen verschillende aspecten van de mondialisering. De culturele elite behoort tot de middenklasse en vult grenzeloosheid in volgens een inspiratie die haar wortels heeft in het maoïstisch anarchisme ‘laat duizend bloemen bloeien’ van mei '68. De materiële elite – de werkelijke rijken, het grote geld – behoort tot een sociale klasse die veel hoger ligt op de sociale ladder dan de middenklasse; zo hoog dat ze eigenlijk niet meer tot een *polis* behoort, althans: niet meer tot enige Europese *polis*.

Het multiculturele discours van de voornamelijk linkse culturele elite (wij zijn de redding van de ‘gelukzoekers’ en, toevallig genoeg, zijn zij ook onze redding) is complementair aan het neoliberale discours van de materiële elite (dat de loonkost te hoog is bijvoorbeeld), omdat immigratie en deregulering aspecten zijn van hetzelfde fenomeen: de roofoverval op wat rest van de Europese volkssoevereiniteit. Het behoorde tot de prerogatieven van een traditionele staat om invloed uit oefenen op materiële processen en om de negatieve effecten ervan te verzachten, beide ten voordele van *haar* burgers: Frankrijk bestaat voor het Franse volk, Nederland voor het Nederlands volk, en zo voor elk land. Oeps, bevinden we ons, met het woord volk, niet in de onhygiënische vijvers van het rechts populisme? Niet noodzakelijk, want zelfs in extreemlinkse *Le Monde Diplomatique* durft men ondertussen, schoorvoetend, het demondialeseringsdiscours van het Franse extreemrechts te appreciëren: laten we van extreemrechts geen ‘anti-Midas’ maken (alles wat het FN aanraakt wordt lood, en als Marine Le Pen zegt dat het regent, dan moeten wij volhouden dat de zon schijnt). We begrijpen elkaar, als Europeaan tot Europeaan, wanneer we het over het volgende eens zijn: “We spreken van een volk (of natie, zo men wil) wanneer een collectiviteit zich als soeverein stelt.”²² Een Europees volk bestaat dankzij een sociaal contract gebaseerd op *laïcité*: het zelfbewust, doelgericht en gegarandeerd bestaan van een publieke sector die de gedeelde ideeën, waarden en attitudes incarneert en garandeert. En als er nu iets ontbreekt in Europa! Het ontbreekt niet zomaar. De materiële elite wil niet alleen vrij verkeer van goederen, maar ook van mensen; door privatisering, deregulering en immigratie houden ze de macht uit van de traditionele staten om de eindbeslissing te hebben over de aard en de impact van de materiële processen die hun volkeren ondergaan, terwijl daar niets voor in de plaats komt: de EU-burgers zijn geen volk, de EU is geen volwassen soevereine politieke structuur, er is geen Europees *perspectief/telos* die naam waardig.

Er hangt een zwaard van Damocles boven onze hoofden. Als we even rondkijken in de wereld, als we ons de laatste tien jaar herinneren, dan is de conclusie: staten tellen meer dan ooit. China is het meest voor de hand liggende voorbeeld. Maar ook het Zuid-Amerikaanse verzet tegen het neoliberalisme,

onder impuls van het triumviraat van Chavez, Lulla en Kirschner, kan ons, op dat gebied, veel leren. Vermoedelijk blijft ook de indeling in Derde Wereld en Eerste Wereld, centrum en periferie, gelden; alleen is er een repartitie bezig welke van die staten tot de Eerste Wereld behoren en welke tot de Derde Wereld. West-Europa kon zich *les Glorieuses Trentes* veroorloven, ondermeer omdat het zijn kolonies (in de Derde Wereld), wegens veel te duur in onderhoud, had laten vallen, en er in plaats daarvan een stevige en vooral grote middenklasse in eigen land ontstond. De EU ondermijnt de economieën en de middenklasse van Europa, en wedt op een Europa dat als geheel het Duitse wonder – export, export en export – moet nadoen. We maken onze economie afhankelijk van de export van luxeproducten naar vroegere Derde Wereld-landen.²³ Maar als China doet wat wij halfweg de twintigste eeuw gedaan hebben, namelijk zijn economie baseren op een eigen middenklasse, dan zou het wel eens kunnen dat Europa in plaats van immigratieregio terug een emigratieregio wordt, zoals halfweg de 19^e eeuw.

Aangezien ideeën en waarden zowel *perspectief* als *telos* zijn, aangezien ze zowel de mogelijkheidsvoorwaarde zijn van de materiële processen en geconditioneerd worden door die materiële processen, speelt de culturele elite een beslissende rol: zij is degene die ideeën en waarden bestudeert, transformeert en uitdraagt. Europa is een definitie die tegelijk gegeven werd, en tot stand komt: alleen in en doorheen metamorfoses is er identiteit, alleen door dialectiek traditie. Omgekeerd zijn er zonder identiteit geen metamorfoses, is er zonder traditie geen dialectiek. En dan valt het op dat de identiteit die Europa al sinds de val van het Romeinse Rijk constitueert, door de culturele elite in het beste geval wordt gerelativeerd, in het slechtste geval genegeerd.

Ik weet het: zei ik zonet niet dat *laïcité* ons toeliet om hier, in deze tekst, te zwijgen over het christendom? Het christendom omvatte vroeger twee dingen: politiek en spiritualiteit. Door de scheiding van kerk en staat kan religie zich toeleggen op wat haar centrale taak is: spiritualiteit, zingeving, wijsheid. Politiek is vanaf dan een publiek gebeuren. Maar alleen door de christelijke culturele erfenis te assumeren kunnen we de scheiding tussen kerk en staat funderen, want deze laatste is een metamorfose van de oudere maatschappijvorm, het zich uitkristalliseren van een creatieve mogelijkheid intrinsiek aan het christendom van de Middeleeuwen. Door haar, omwille van de 'diversiteit', niet te vermelden in de Europese constitutie, riskeren we zowel de diversiteit als de *laïcité* te verliezen. Athene, de tweede component van onze traditie, vaart niet beter. Mei '68 negeerde de component burgerschap en sociaal contract (*la vertu politique* zoals een filosoof van de Verlichting het noemde) en gooide patriottisme op één hoop met fascisme; tot vandaag slaagt de culturele elite (de kinderen en kleinkinderen van de '68-ers) er niet in het positieve van de Atheense erfenis aanschouwelijk te maken (wat voor een groot deel te wijten is aan de

hardnekkigheid van het Hamlet/Medea-complex).²⁴ - Tegelijkertijd moet de loonkost almaar omlaag omwille van de concurrentie met lagelonenlanden, gaan de lonen omlaag door immigratie, en is de *return* op die investering het verdwijnen van de middenklasse en het herproletariseren van de arbeidersklasse.²⁵

Onze culturele elite weigert te zien dat Europa de globalisering enkel kan overleven wanneer het zijn zelfbeschikkingsrecht als *polis* terugvindt, wanneer het zijn eerste en oorspronkelijke *perspectief/telos* Athene-Jeruzalem erkent, wanneer het een synthese maakt van de vele aspecten van zijn traditie die nog steeds actueel zijn: scheiding tussen kerk en staat, vrij onderzoek, ... ja, zelfs het postmoderne hedonisme;²⁶ maar vooral ook van het evenwicht tussen vrij ondernemerschap en sociaal overleg, vrije markt en vakbonden, individualisme en sociale zekerheid.²⁷ Patriotisme is niet cryptofascisme maar een *social contract*: lokaal verankerde materiële elites die een verbintenis aangaan met de werknemers in hun fabrieken; met de ambtenaren van de instellingen waar hun kinderen school lopen, brieven verstuurd worden, misdaden worden aangegeven ...; met de intellectuelen en kunstenaars die leven van subsidies en uitkeringen; én met de nieuwkomers die zich, net zoals de werkgevers, de werknemers, de ambtenaren en de artiesten, uit burgerschap én solidariteit, het reëel werkzaam gedeelte van de ideeën en waarden die de *polis* schragen, onvoorwaardelijk eigen maken.

De traditie is vandaag gebeurtenis.

“devenir adulte” (Malika Sorel)

Genoeg! De roofofbouw op Europa is eindig, eigenlijk: aan het eindigen; dus: omgeslagen in iets anders, in casu: een bifurcatiepunt. Ofwel verdwijnt het *perspectief/telos* Europa in de *geografische lokaliteit* die dezelfde naam draagt: de natiestaten worden verder afgebouwd door het multiculturalisme en het neoliberalisme, de EU blijft cultureel amorf en praktisch technocratisch, de bevolking verarmt. Ofwel houden we op de tak af te zagen waarop we zitten.²⁸ Hoe? Door het sociaal contract te consolideren en daardoor de *polis* haar zelfbeschikkingsrecht terug te geven. Ook hier weer: hoe?

Europa is altijd al een dialectisch moment geweest van het *perspectief/telos* Athene-Jeruzalem. Maar sinds '14-'18 is het in de greep van een anti-dialectiek – een gebeurtenis die begint met de Eerste Wereldoorlog en waarvan de rechtse *Destruction* (Heidegger en 1933 ...) en de linkse *déconstruction* (Derrida, Deleuze ... en mei '68 ...) fasen zijn. Door de combinatie van het Hamlet/Medea-complex, het revolutiefetisjisme en de privatisering van het hoger onderwijs is de mainstream van de huidige culturele elite, alhoewel voorlopig nog ‘bien au repos à l'hotel des Trois Faisans’, niet in staat te geloven in de

traditie, het sociaal contract. Athene bestond dankzij de lofzang van toneelschrijvers en filosofen, Rome had een Vergilius, het Christendom Kerkvaders, mystici en filosofen, de natiestaat Hegel en Victor Hugo; de grote namen van vandaag kunnen, wanneer het over Europa gaat, enkel zuchten: “niet langer gevangenen te blijven van die lange en blanke Westerse geschiedenis waar we niets meer kunnen van verwachten dan steriliteit en oorlog”;²⁹ en minachten: ‘schurkenwetten’, ‘de bestiale vorm’, ‘de walgelijke instrumentalisering’, ‘de laag-bij-de-grondse poging’, ‘het kruiperige dogmatisme’, ‘het onnozele moralisme’, ‘de droefgeestige dictatuur’...³⁰

Het *cordon sanitaire* dat de culturele elite rond de mogelijkhedenvoorwaarde van de *polis* heeft opgericht moet worden doorbroken. Dit kan alleen maar gebeuren door mensen die expliciet, professioneel en geëngageerd met ideeën en waarden bezig zijn, en die in het Europa van vandaag het verband durven te zien met het *perspectiefstelos* Europa van het verleden.

Wie zijn deze mensen?

De filosofen van de gebeurtenis (een Deleuze bijvoorbeeld) laten niet af te zeggen dat de gebeurtenis zich enkel toont in de singulariteit, het gemarginaliseerde, onbepaalde, ontregelde, niet-identificeerbare et cetera – een vlinder die een storm veroorzaakt. Wie is vandaag de vlinder?

De *precarité* van het verleden en de *precarité* in het heden zijn communicerende vaten. We begonnen deze tekst met een typisch voorbeeld: Clovis die zich laat dopen, een keuze die elk toekomstig handelen structureel heeft bepaald, een beslissing genomen *in medias res*, omwille van het belang van de groep, het geheel. Op cruciale momenten komt het erop aan in volle vrijheid en overtuigd de enige haalbare optie te kiezen. Naargelang onze politieke structuren vervluchtigen en onze materiële situatie verslechtert, begint het besef te dagen dat ook wij ons opnieuw *in medias res* bevinden; in de mate dat we ons bewustzijn laten bepalen door onze eigen materiële situatie en niet door die van onze babyboom-ouders, ontsnappen we aan het Hamlet/Medea-complex, en begrijpen we de harde keuzes uit het verleden. Wat er wordt gecommuniceerd is: de noodzaak van een ‘sprong’. Wij, proletarische intellectuelen – ‘prolectuelen’ zo men wil –, die dit zien, het soms zelfs durven te zeggen, en daardoor *uitzonderingen* zijn binnen de culturele elite, we moeten een front vormen met de *uitzonderingen* binnen de migratiestroom, die ons het bovenstaande getoond hebben en eerder dan ons het lef hadden te spreken: de Malika Sorel’s, de Irshad Manji’s en de Ayaan Hirsi Ali’s. Wij, moslims en niet-moslims, moeten een beslissing nemen over welke waarde deze gevoeligheid [de Westerse] tot uitdrukking brengt en van daaruit terugwerken. Alles wat onze maatschappij niet dichtert brengt bij dit ideaal zou niet mogen worden getolereerd. Punt”.³¹ Met dit republikeins ‘no passaran’ slaan de ‘blanke’ prolectueel en de ‘zwarte’ Marianne de handen in elkaar.

De uil van Minerva vliegt pas uit bij het avondschemer, zei Hegel, dat wil zeggen, wanneer een periode wordt afgesloten. Vandaag is dat: het gebrek aan Europees patriotisme, de afkeer van het sociaal contract, de zelfkastijding eigen aan het Hamlet/Medea-complex. Hij inaugureert daarmee het nieuwe, namelijk het oude. *Nihil nove sub sole*. Een tijdschrift dat de naam *De uil van Minerva* draagt, dat in de marge van het huidige academische bestel overleeft en dat hardnekkig weigert in de taal van de globalisering (de taal van het Bologna-akkoord) te spreken, is een *ligne de fuite* geschikt voor de deconstructie van de deconstructie en het constructieve *schrijven* van de oorsprong van onze toekomst.³²

Noten

1 De auteur wenst Christian de Ronde, Federico Holik, Maarten Van Dyck en in het bijzonder Filip Kolen te danken voor de uitwisseling van gedachten die dit artikel mee mogelijk hebben gemaakt. Hij wenst ook Dirk Goossens en Griet Vandermassen te danken om een eerdere versie van deze tekst door te nemen.

2 Jaap Kruithof, *Links en rechts. Kritische opstellen over politiek en cultuur*, Epo, 1983.

3 Het communisme zag het kapitalisme als zijn mogelijkheidsvoorwaarde, zichzelf als een metamorfose van het kapitalisme. Er is dus structuur – normativiteit – die gemeenschappelijk is aan beide, die hen overstijgt, die kapitalisme, communisme en eerdere fasen mogelijk maakt.

4 Levend kristal is de favoriete metafoor van Leo Apostel in de laatste fase van zijn denken.

5 Ernst Cassirer werd weggedrumd door Heidegger, vergeten door de Franse postmodernen. Hij is tegenwoordig invloedrijk in de wetenschapsfilosofie. We proberen aan het belang van zijn denken voor de volledige cultuur recht te doen door ons op hem te inspireren.

6 Heideggers *Da* van het *Dasein*: de plaats waar de vraag zich stelt wat het is te zijn. Die vraag wordt verhuld (*das Man*, burgerlijkheid) of ten volle op zich genomen ('Destrukction' van de burgerlijkheid, postmodernisme). Toevallig blijkt die plaats de mens te zijn.

7 "Le chaos chaotise" (Gilles Deleuze en Felix Guattari, *Qu'est-ce que la philosophie?*, Les Éditions de Minuit, Paris, 1991/2005).

8 Zich onttrekken heet sousstraction bij Badiou, Ausweichen bij Heidegger.

9 Jacques Derrida, 'Cogito et l'histoire de la folie', in: *L'écriture et la différence*, Éditions du Seuil, 1967.

10 "Que je sois fou ou non, *cogito, sum*" (Jacques Derrida, *L'écriture et la différence*, p. 86).

11 'Le pli' is de favoriete metafoor van Deleuze (hoewel hij het zelf natuurlijk liever een concept zou noemen).

12 De concepten *phusis* en *Anwesen* kennen we goed dankzij Heidegger; *différence* vinden we bij de meeste Franse postmodernen; *dissémination* is typisch een concept van Derrida.

13 Alain Badiou, *De ethiek. Essay over het besef van het kwaad*, Uitgeverij IJzer, Utrecht, 2005, 36, 57 en 71-73.

- 14 Bijvoorbeeld Ernst Nolte. Zie ook Enzo Traverso, *À feu et à flamme. De la guerre civile européenne 1914-1945*, Stock, 2007. Ik geef toe dat men de Europese burgeroorlog normaal gezien laat beginnen in 1914 en eindigen in 1945, terwijl hij, binnen het perspectief van onze tekst, ook mei '68 omvat, en, in zekere zin, tot vandaag blijft duren.
- 15 Mijn vertaling van: “an abyssal excessive gesture that can no longer be grounded in common human considerations” (Slavoj Zizek, *The Fragile Absolute*, Verso, London, New York, 2000, 155).
- 16 De zogenaamde *tyrannie de la pénitence* (Pascal Bruckner, *La tyrannie de la pénitence*, Bernard Grasset, Paris, 2006).
- 17 “the problem of the commons in all its dimensions” (Slavoj Zizek, *Living in End Times*, Verso, London, New York, 2011, 481).
- 18 Badiou geciteerd in Zizek, *Living in End Times*, xv.
- 19 We werken aan een boek dat dit meer in detail uitlegt.
- 20 Daarmee wordt meteen ook duidelijk wat de blinde vlek is van de gebeurtenisfilosofen: de traditie. Derrida, Deleuze, Badiou .. hebben een heel degelijke kennis van de traditie en comfortabele sociale posities. Beide zijn zeldzaam geworden. Harry Mulisch zei over de jongere generaties: ze weten minder dan wij hebben vergeten. De anti-dialectiek van de babyboomers kon slechts bestaan omwille van een gewezen synthese; wij kunnen slechts bestaan na de anti-dialectiek door een nieuwe synthese.
- 21 Jean-Pierre Vernant, *Les origines de la pensée grecque*, Presses Universitaires de France, Paris, 1962.
- 22 “Est appelée peuple (ou nation, comme on voudra) la collectivité qui s'est posée comme souveraine” (Frédéric Lordon, Qui a peur de la démondialisation?, in: *Le Monde Diplomatique: Les blogs du Diplo* 13-6-2011, p. 8).
- 23 Ferdi De Ville, Foute lessen uit vier jaar economische crisis, in: *De Wereld Morgen.be* (2011).
- 24 Vergelijk dit met recente ontwikkelingen in de ons omringende landen: de islamitische en niet-islamitische *hoi mesoi* van Noord-Afrika vechten zij aan zij voor burgerschap, terwijl die van Europa het al decennialang ondermijnen; in Turkije wordt men vervolgd wanneer men de nationale identiteit bekritiseert (het proces tegen Orhan Pamuk), in Europa wanneer men haar affirmeert (het proces tegen Eric Zemmour).
- 25 “... immigration makes the economy more efficient because it drives down the wages of certain natives” (Christopher Caldwell, *Reflections on the revolution in Europe, Immigration, Islam and the West*, Penguin Books, 2009, p. 33).
- 26 Men mag genieten zonder zich schuldig te voelen. Ook vrouwen mogen dat. De emancipatie van de lust is een verworvenheid van de late twintigste eeuw.
- 27 En dan hebben we het nog niet gehad over de waarden en normen die voortvloeien uit de rol van de *polis* als hoeder van het ecosysteem waarin het bestaat. Cf. Jaap Kruithof, *De mens aan de grens*, Epo, 1985.
- 28 Laten we wel wezen: het is niet alsof het oude continent de enige tak aan de boom is. Niet tot Europa behoren is niet het einde van de wereld, want Europa is al lang niet meer ‘het einde’.
- 29 Mijn vertaling van: “ne plus être captifs de cette longue histoire occidentale et blanche qui s'achève, et dont nous n'avons plus riens à attendre que la stérilité et la guerre” (Alain Badiou, *De quoi Sarkozy est-il le nom?*, Nouvelles Éditions Lignes, 2007, p. 94).

30 Mijn vertaling van uitdrukkingen die Badiou gebruikt in *Second manifeste pour la philosophie* (Flammarion 2010): 'les lois scélérates', 'la forme bestiale', 'l'instrumentalisation dégoûtante', 'la tentative misérable', 'le dogmatisme servile', 'le moralisme niais', 'la dictature morose'.

31 Mijn vertaling van de volgende passage: "We, Muslim and non-Muslim Westerners, need to decide on a value that reflects this sensibility and work backwards from there. Whatever doesn't move society in the direction of that value shouldn't be tolerated. Full stop" (Irshad Manji, *The trouble with Islam Today*, Mainstream Publishing, Edinburgh and London, 2004, p. 222). Manji durft nog straffe dingen te schrijven: "Europe, have you resigned yourself to the rumour that your time is past and therefore you have no stake in the future? (...) Europe, are you so smitten by the complexities of culture that you've lost sight of the certainties of civilisation? (...) I plead with you, Europe, not to conjure an unholy alliance between desert tribalism and your own tribalism" (Manji, *The Trouble with Islam Today*, p. 224).